

Ірина КОЧАН

Львівський національний університет імені Івана Франка

УДК 811.161.2'27

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vpl.2024.76.12595>

ПОМІТНЕ НАДБАННЯ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІНГВІСТИКИ

(Олександра Сербенська, *Голос і звуки рідної мови*, Львів. Видавництво
«Апріорі», 2020, 280 с.)

Резюме: Українська мова, яка значно розширила сфери свого функціонування останнім часом, потребує якісних підручників, посібників, популяризаційної літератури, щоб не лише зацікавити суспільство і спонукати його громадян до серйозного ознайомлення з мовою держави, в якій народився й живеш, а й вивчити її. Аналізована праця дає в руки фахівцям унікальний матеріал, зібраний з наукових і літературних джерел, про звукове багатство рідної мови, його особливості, неповторність, привабливість.

У центрі уваги автора – звукове мовлення, його феномен, символізм, семантика, особливості наголошування, співвіднесення з буквами. У книзі розкрито не одну таємницю усного літературного мовлення, уведено цілу низку фразових термінів і слів (словосполук), які усебіч характеризують українську мову.

Цікавим є погляд на звукове спілкування (комунікацію), яке передбачає деякі види мовленнєвої діяльності: говоріння – слухання – мовчання. Саме останньому виду як особливій комунікативній одиниці вперше приділено належну увагу.

Ключові слова: усне мовлення, голос, звук і буква, їхня символіка, семантика.

Abstract: The Ukrainian language, which has significantly expanded the scope of its functioning recently, needs high-quality textbooks, manuals, and popularization literature in order not only to interest society and encourage its citizens to seriously familiarize themselves with and study the language of the country in which you were born and live, but also to put it in the hands of specialists unique material, collected from scientific and literary sources, about the sound richness of the native language, its features, uniqueness, attractiveness.

The focus of the author's attention is sound speech, its phenomenon, symbolism, semantics, peculiarities of emphasis, correlation with letters. The book reveals more than one secret of oral literary speech, introduces a whole series of professional terms and words (phrases) that characterize the Ukrainian language in every way.

It is interesting to look at sound communication (communication), which involves some types of speech activity - speaking - listening - silence. It was the last type as a special communicative unit that received special attention for the first time.

Key words: oral speech, voice, sound and letter, their symbolism, semantics.

Воєнний час змусив усіх замислитися про значення державної мови на теренах України. Адже не секрет, що населення промислових міст Східної та Південної України надавало перевагу чужій мові – мові «міжнаціонального спілкування» в СРСР, яка була провідною у веденні документообігу, викладанні основних дисциплін у закладах вищої освіти, спілкуванні в побуті. Тобто майже всі

важливі сфери державно-політичного життя в Україні віками були в повному розпорядженні мови чужинців.

Саме цю мову та її носіїв «приперлися» захищати «брати» зі Сходу, і наш народ нарешті прозрів від тісних «обіймів старшого брата». Багато хто опам'ятався і відразу ж перейшов на українську, а дехто навіть узявся за ретельне її вивчення. Сьогодні на передній край вийшло питання усного мовлення – тобто спілкування в соціумі – «живе» мовлення, яке у кожній із мов світу має свої особливості.

Саме красі, мелодійності, барвистості українського усного мовлення присвячено книжку професорки Олександри Сербенської *Голос і звуки рідної мови*, що побачила світ 2020 року у львівському видавництві «Апріорі». У передньому слові сама авторка зазначила: «Нашу добу назвали «Царством мовлення». Назва вишукана і приємно доброзвучна. Вона зобов'язує нас, активних творців цієї доби, примножувати багатство царства, дбати про його красу і берегти його, плекати вокальний організм, що його витворив наш народ упродовж своєї еволюції...» (с. 13)¹.

Книжка О. Сербенської має дві частини: *Наше мовлене слово. Роздуми. Шкіци. Есеї та Виточуємо майстерність. Практичні завдання. Вправи. Тести. Таблиці. Теми рефератів, есеїв*, тобто теоретичну і практичну. І кожна з них складається з окремих розділів, тем практичних занять та 7 додатків.

Теоретична частина містить 6 розділів із філософськими назвами: *Людський голос як феномен культури; Слухати – чути – мовчати як важливі елементи теорії і практики спілкування; Звуковий символізм: сучасний погляд; Основні параметри милозвучності української мови; Словесний наголос в українській мові; Причинок до теми «Звуки рідної мови і літера»*. Кожен із них має окремі підтеми, викладені доступно, цікаво, повчально.

Покликаючись на праці видатних фонологів та фонетистів, Олександра Антонівна наводить цитати з їхніх наукових і публіцистичних праць. Так, розглядаючи особливості українського голосу, вона доводить, що «голос – це наше обличчя: по ньому пізнаємо його носія, коли не маємо з ним візуального контакту. Це щось живе, рухливе, змінне на противагу букві...» (с. 24). У цьому викладі ми поповнюємо свій термінний запас такими лексемами як: *фонаційна діяльність, тренований слух, м'язова пам'ять, вібраційні відчуття, звуковий універсум, поведінковий текст* тощо.

Окрема увага приділена радіо- та телеголосу, носіями яких були Ігор Помєранцев, Дмитро Хоркін (про них та їхні вимоги до голосу професії розповідає авторка тексту). Такі постаті стають героями художніх творів (роману О. Забужко *Музей покинутих секретів*). Цікавим є й екскурс у трактування голосу з боку представників різних спільнот: індусів, африканців, українців...

У другому розділі розглянуто феномен звуку, звукове середовище суспільства, у якому наша доба витворила низку слів та висловів на позначення явищ, пов'язаних зі звуком: *аудіосфера, фоносфера, соносфера, звукофера, звуковий пейзаж, звуковий ландшафт, звукове довкілля, звукове поле, звукове забруднення*

¹ Тут і надалі, покликаючись на рецензовану книгу, після цитат зазначаємо лише сторінку видання.

тощо. Авторка пропонує і свій вислів – *звуковий образ Держави*. Професорка постулює, що з'ясувати сутність звукової мови потрібно на міждисциплінарному рівні, узявши до уваги відповідні положення біології, психології, соціології, логіки, лінгвістики, а також теорії етносу, культурної антропології, загальної семіотики. «Оскільки звук ми сприймаємо слухом, де відбувається процес декодування сказаного, слухати можна уважно, розсіяно, вибірково, фільтруючи інформацію. Але чути здатні не всі... Є люди, які позбавлені цього дару, тому обмежені у повноцінному сприйнятті світу, бо чути – це здатність, подарована людині природою (с. 67).

До комунікативних одиниць зараховують і мовчання, яке семантично не окреслене. Однак воно увійшло в усі мови світу. Цей комунікативний стан дослідниця розглянула крізь призму фразеологічних одиниць та паремій. Народні вислови образно відтворюють стан людини, коли вона втрачає здатність говорити через хвилювання, розгубленість, тривогу, переляк. «Слово обертається найнесподіванішими вчинками навіть тоді, коли його немає, а є ... мовчання. Там, де потрібне гостре, пряме, чесне слово, іноді ми бачимо ганебне мовчання. Це найогидніший вчинок...» (В. Сухомлинський). Свої думки й коментарі О. Сербенська супроводжує численними цитатами з української класичної літератури (Т. Шевченко, Л. Костенко, В. Стус, В. Симоненко), а також міркуваннями відомих науковців світу.

У третьому розділі йдеться про звуковий символізм. Авторка намагається з'ясувати значення звуків. Так, **А**, на її думку, – це звук голосіння, надмірного страждання; **М** – болісний звук глухонімого, стогін затриманої, здавленої муки; **О** – стогін захоплення; **У** – музика шумів, вигукування жаху (с. 80). Виявляє авторка й іншомовні зукосполучення: **фр, аж, сл**. «Можна помітити навіть цікаві ходи: певний звук, добираючи собі супутників, надає перевагу одним звукам, іншим меншу...» (с. 81). У багатьох мовах, навіть неспоріднених, наявні однакові зукосполучення, подібні своїм значенням, наголошує мовознавиця. Тому вона докладно характеризує праці В. Левицького, І. Качуровського, М. Кочергана, Й. Кавади та ін., у яких ішлося про звуковий символізм. Ці автори оперували термінами: *зукосимволічний комплекс, символічний потенціал мовного звука, семантико-фонетична єдність, фоносемантичні кореляції* тощо (с. 84). Звернено увагу на групування звуків і з огляду на подібність їхніх значень. У поле зору професорки потрапили звукові комплекси на початку слів: **кр, стр, ст, ти, бу, ба**, і вона запропонувала виробити методику вивчення таких явищ в одній мові, а згодом – у споріднених (с. 97). Завершують розділ фоносемантичні етюди.

У четвертому розділі описано основні параметри милозвучності української мови. *Милозвучність, наспівність, мелодійність* – характерні якості української національної мови. Вони мають синоніми: *евфонія, доброзвучність, мова з великими музикальними можливостями, мова наспівна, голосна, звуково вишукана, музикально граціозна, фонетична краса, чар мелодики* (с. 114). У наступному параграфі продовжено мову про *повнозвучні вимови, гучність, вокалічність, плавність* мови, що досягається паралельними формами, униканням збігу важких для вимови приголосних, *вокалічною гармонією*.

Зупинилася авторка книжки і на складоподілі, навела його основні правила, а також ретельно описала твердість/м'якість приголосних української мови.

Наступний розділ присвячено словесному наголосу в українській мові та типовим помилкам в наголошуванні слів; запропоновано способи їх усунення, на-

ведено словничок складних випадків наголошування дієслів, іменників, прикметників, займенників, числівників, прислівників, які вона уклала разом із доцентом Марією Білоус. Цей словник може слугувати студентам, фахівцям і навіть викладачам для удосконалення власного мовлення.

Шостий розділ охопив *Причинок до теми «Звуки рідної мови і літера»*, куди увійшли питання спільного й відмінного в усному і писемному мовленні. Передусім це дві *різні знакові системи*. Перша сприймається аудіально, а друга – візуально. «Поле експресії фонічних звуків ... здатність виявляти почуття, стимулювати почуттєву сферу слухача, миттєво схоплювати це за допомогою голосу (с. 172). Обидві форми мовлення пов'язані зі внутрішнім мовленням, що є проявом особливої психічної діяльності людини. Вони відрізняються між собою матеріально, фізично: в усному – *звуки, інтонація, ритмомелодика, манера говоріння*; у писемному – одиниці інших знаків: *літери, ієрогліфи, пунктуаційні знаки*, кожен з яких має свої сфери застосування.

У цьому ж розділі О. Сербенська занурилася в таємницю кириличної азбуки й подала цікаву інформацію про те, як солунські брати Кирило й Мефодій творили слов'янську писемність. У книзі подано кириличну азбуку і прокоментовано значення кожної букви.

У практичній частині книжки містяться завдання, вправи, тести, таблиці. Вона охопила 14 тем: 1. Вчимося правильно дихати. 2. Чи все знаємо про свій голос? 3. Поставити дихання, поліпшити звучання голосу. 4. Наше вміння слухати і здатність чути. 5. Виробляємо стратегію мовчання. Пізнаємо його семантику. 6. Інтонація – важливий компонент живого слова. 7. Вивчаємо інтонаційні особливості теле- і радіомовлення. 8. Пізнаємо засади звукосимволізму та фоносемантики. 9. Доведений до автоматизму фонетичний складоподіл зробить мовлення звучнішим і приємнішим. 10. Закріплюємо знання про тверді та пом'якшені приголосні звуки української літературної мови. 11. Поглиблюємо знання про співвідношення між буквами й звуками. Норми вимови. 12. Зберігаємо вимову дзвінкх приголосних – самобутню ознаку української літературної мови. 13. Опановуємо ортоепічні норми. Поліпшуємо артикуляційну базу. 14. Як усунути хиби в наголошенні слів?

Тобто, як бачимо, практична частина тісно переплетена з теоретичною і слугує доброю базою закріплення теоретичного матеріалу. Наприклад, 6 тема побудована так: спочатку йдуть завдання (їх 15!). Серед них: 1. Опрацюйте літературу до теми: а) Складіть список опрацьованої літератури; б) Зреферуйте дві-три праці. 2. а) Уважно прочитайте визначення терміна *інтонація*, що його подає *Українська мова. Енциклопедія*; б) Розкрийте зміст виділених висловів. Ілюструйте прикладами власного досвіду; в) Складіть Словник термінів, що стосуються цієї теми... У наступних завданнях подано тексти на зразок: «У наведених фрагментах *Молитви про мудрість* митрополита Андрея Шептицького зробіть спробу: а) визначити тон, природний для виголошення цієї молитви; б) у різній тональності вимовляйте слово *дай*, яке в молитві повторюється багато разів». Також запропоновано поезію Л. Костенко *Крила, Галицько-руські народні приповідки* тощо.

У 7-ій темі після завдань подано таблицю інтонаційних параметрів в різних видах теле- і радіомовлення, де чітко виділено інформаційне, аналітичне й художньо-публіцистичне мовлення, а також компоненти інтонації: 1. Мелодика. 2. Ритм. 3. Тема. 4. Тембр голосу. 5. Паузи. 6. Логічний наголос. 7. Фразовий

наголос. 8. Емфатичний наголос. І кожен пункт докладно прописаний, прокоментований.

У кінці книжки вміщено 7 додатків – карток спостережень за елементами мовлення, невербальним спілкуванням, знаками для партитури тексту, транскрибування артикуляційними класифікаціями голосних і приголосних. І наостанок – таблиця кириличної азбуки.

Отже, поза всяким сумнівом, аналізоване видання достойне високої фахової оцінки, оскільки авторка переборола стереотипне уявлення про звук і показала сучасне розуміння цього феномену, звернула увагу на явище звукового символізму, увела в обіг чимало вузькофахових термінів: *голос, аспекти голосу, звук, звуковий універсум, феномен звуку, милозвучність, параметри милозвучності, мелодика голосу, радіомова*, розкрила чимало таємниць букв, буквосполучень, азбуки. Увесь матеріал подано цікаво, доступно, нестандартно. Ця книжка обов'язково зацікавить філологів, викладачів, студентів, учнів та й усіх, хто хоче вдосконалити своє усне мовлення, збагатити *себе знаннями з фонетики, фонології* і не тільки.

Приємної мандрівки всім сторінками цієї книжки!

Ірина Кочан – завідувачка кафедри українського прикладного мовознавства Львівського національного університету імені Івана Франка.

ORCID: 0000-0002-5709-2933

Email: iryna.kochan@lnu.edu.ua